

بررسی عوامل عاقبت بخیری از منظر آیات

زهرا اکبرزاده^۱

چکیده

در اسلام منظور از عاقبت بخیری تامین سعادت اخروی است که افراد متقی اعمال خود را با اخلاص و برای رضای خداوند انجام خواهند داد. انسان با تقوا به قرب الهی خواهد رسید و برای عاقبت بخیری خود تلاش خواهد کرد. هدف از مقاله حاضر که به روش توصیفی - کتابخانه‌ای تدوین شده است شناخت نقش تقوا در عاقبت بخیری انسان است. یافته‌ها حاکی از آن است که عوامل معنوی عاقبت بخیری در آیات الهی شامل ایمان، نماز، اعمال خیر، تزکیه، جهاد و توبه است. همچنین از جمله عوامل مادی نیز صدقه، انفاق، بخشیدن است که سبب خواهد شد انسان عاقبت به خیر گردد. راه‌های کسب تقوا در عاقبت بخیری انسان شامل نگرش به آینده، افزایش معرفت به خدا، خودشناسی، تفکر، تدبیر در آیات الهی و عبادات است.

واژگان کلیدی: تقوا، عاقبت، عاقبت بخیری، حسن عاقبت، انسان.

^۱ طلبه سطح دو مدرسه علمیه فاطمیه شهرستان بردسیر.

مقدمه

فطرت انسان همواره در پی بهترین چیزها است، سعادت اخروی و عاقبت بخیری یکی از مواردی است که انسان خداجو به دنبال آن است و همواره برای رسیدن به آن تلاش می‌کند تا اعمال و رفتار خود را مطابق با آیین و شریعت خود سازگار کند. بی تردید تقوا در این میان نقش بسزایی دارد و افرادی که تقوا پیشه کردند یک عامل درونی آنان را از منکرات نهی کرده و به سمت معروف ها هدایت خواهد کرد که این خود سبب می‌شود که فرد به سمت عاقبت بخیری گام بردارد. اما اگر افراد به سمت تقوا نروند و گوش به ندای فطرت خود ندهد بی گمان دچار سوء عاقبت شده و از سعادت اخروی بی نصیب خواهند شد. به همین دلیل هدف از نگارش مقاله ی حاضر پاسخگویی به این پرسش‌ها است عوامل عاقبت بخیری در آیات چیست؟

با جستجو در کتب و سایت های معتبر مقالات عنوان مرتبط با مقاله‌ی حاضر یافت نشده است اما با کلید واژگان تقوا و عاقبت بخیری چند مقاله یافت شده که به اختصار توضیح داده شده است:

- حسین حقانی زنجانی در مقاله خود با عنوان «نقش تقوا در رشد شخصیت انسان» که در مجله علوم انسانی دانشگاه الزهرا در سال ۱۳۷۱ به چاپ رسیده است؛ تقوا و شخصیت والای انسان و تاثیر تقوا در تکامل شخصیت انسانها با توجه به متون معتبر اسلامی-معنای تقوا از دیدگاه قرآن و مراتب تقوا و اقسام آن و عوامل پیدایش تقوا در قرآن و در گفتار پیشوایان اسلام و آثار فردی و اجتماعی تقوا و امتیازات خانوادگی و قبیله‌ای-تقوا و مقاومت و غیر اینها از مسائلی در معرفی تقوا از دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار گرفته شده است.
- در مقاله‌ی «تفسیر و مفاهیم: حسن عاقبت از منظر آیات و روایات» به نویسندگی سعید رضا ابراهیم که در مجله بینات در سال ۱۳۹۱ به چاپ رسیده است ملاک حسن عاقبت را پایبندی به عوامل حسن عاقبت در جنبه های نظری و عملی تا آخر عمر دانسته است.

امتیاز مقاله حاضر با مطالعات پیشین در این است که این مقاله به طور اختصاصی به بررسی عوامل عاقبت بخیری از منظر قرآن و روایات می‌پردازد.

۱. مفهوم شناسی

در هر پژوهشی نیاز است تا واژگان پرتکرار و کلیدی از نظر لغوی و اصطلاحی مورد واکاوی قرار گیرد تا هرگونه ابهام از نظر خواننده برطرف گردد.

۱-۱. تقوا

تقوا اسم مصدر از ریشه «و ق ی»، در لغت به معنای پرهیز، حفاظت و مراقبت شدید و فوق العاده^۱ حفظ،^۲ و در متون دینی به معنای حفظ خویشتن از مطلق محظورات است؛ اعم از محرمات و مکروهات.^۳

«تقوا» در اصل از ماده «وقایه» به معنای نگهداری یا خویشتن داری است و نیز اشاره به پرهیز از هر گونه گناه، آلودگی، فساد و شرک و کفر است.^۴

تقوا از ریشه «وقی» به معنای حفظ، صیانت و نگه داری است. تقوا؛ یعنی خود را نگه داشتن و خودداری کردن از گناهان. کاربرد واژه تقوا در معنای ترس و خوف، حقیقی نیست، بلکه ترس و وحشت لازمه پاسداشت خود از چیزی یا از پی آمدهای آن است. برای مثال، اگر گفته می‌شود «اتقوا النار»، معنایش آن است که خود را از گزند آتش و عذاب الهی نگاه دارید و به معنای مجازی؛ یعنی از آتش بترسید. به این معنا، مؤمن همواره باید از سرکشی نفس اماره و گرایش های سرکش خود بترسد تا زمام عقل و ایمان را از کف ندهد و همواره به مدد الهی اطمینان داشته باشد. بنابراین، مقصود از هدف

^۱ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۵، ص ۳۷۸.

^۲ جوهری، تاج اللغة و صحاح اللغة، ج ۶، ص ۲۵۲۶؛ مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۸۳.

^۳ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۸۸۱.

^۴ امامی، لغات در تفسیر نمونه، ص ۱۳۸.

واسطه ای بودن تقوا این است که تقوا، مرحله ای از رشد دینی و الهی است که دست یابی به آن در بسیاری از گزاره های دینی مفید دانسته شده است.^۱

تقوا صفتی است که انسان را از گناه و نافرمانی خداوند متعال، باز می دارد و بر طاعت و بندگی او برمی انگیزد. به شخص متّصف به این صفت، متقی گفته می شود. در ادبیات معارف اسلامی به معنای حفظ خویشتن از مطلق محظورات است؛ اعم از محرّمات و مکروهات.^۲

۱-۲. عاقبت

در کتب لغت، عاقبت را به آخر و پایان کار تعریف کرده اند. راغب گفته است: عاقبت مجرد از اضافه مخصوص ثواب و در صورت مضاف بودن گاهی در عذاب بکار رود.^۳

در لسان العرب چنین آمده است: «عَقَبَ: عَقِبَ كُلُّ شَيْءٍ، وَ عَقِبَهُ، وَ عَاقِبَتَهُ، وَ عَاقِبَهُ، وَ عَقِبَتَهُ، وَ عَقِبَاهُ: آخِرُهُ؛ هَمْچنان که عرب عبارت «جِئْتُكَ عَقِبَ رَمَضَانَ» را به «آمدن در پایان ماه مبارک رمضان» معنا می کند.^۴ صاحب مجمع البحرین نیز می گوید: «وَ عَاقِبَهُ كُلُّ شَيْءٍ: آخِرُهُ وَ عَوَاقِبُ الْأُمُورِ: أَوَاخِرُهَا».^۵

۱-۳. خیر

«خیر» در لغت، به معنای نیکوئی، خوبی است.^۶ در قاموس قرآن خیر به معنای دلپسند، مرغوب آمده است. راغب می گوید خیر آن چیز است که همه بدان رغبت دارند.^۷

^۱ ابراهیمی فر، بررسی نظام تربیتی صحیفه سجادیه، ص ۱۴۶.

^۲ مظلومی مراغه‌ای، انحراف خواص از منظر قرآن کریم، ص ۳۸.

^۳ راغب اصفهانی، المفردات الفاظ القرآن، ج ۱، ص ۶۴۲.

^۴ ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دارالحياء التراث العربی، ۱۴۰۵ق. ج ۱، ص ۶۱۱.

^۵ طریحی، فخرالدین، مجمع البیان، تحقیق: سید احمد حسینی، قم: نشر الاسلامیه، ۱۴۰۸ق، ج ۳، ص ۲۱۵.

^۶ دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷ش، ج ۷، ص ۵۸۷.

^۷ قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۶ش. ج ۲، ص ۳۱۸.

۱-۴. عاقبت بخیری

عاقبت به خیر در لغت به معنای نیکو فرجام، نیک سرانجام آمده است.^۱

عاقبت به خیری انسان به این معناست که پایان کار وی همراه با کرامت و شرافت انسانی و ایمان به خدا باشد و بدعاقبتی، خلاف این معنا و مفهوم را دارد.^۲

۲. عوامل معنوی عاقبت بخیری در آیات و روایات

دین اسلام برای سعادت انسان فرامین الهی را در آیات قرآن قرار داده است تا انسان با مراجعه به کتاب نور و تدبر و تفکر در آیات آن بتواند به رستگاری و سعادت دنیوی و اخروی رسد. یکی از موارد سعادت اخروی عاقبت بخیری انسان است که به عوامل معنوی در این کتاب آسمانی اشاره شده است که آیات هر کدام را به اختصار اشاره خواهد کرد.

۲-۱. ایمان

ایمان مختص مومنان است و همین تفاوت او را با مسلمانان جدا کرده و در زمره مومنان قرار داده است زیرا مسلمان تنها با زبان شهادتین را گفته ولی مومن هم با زبان، هم با قلب و هم با عمل مطابق فرامین الهی انجام وظیفه کرده است.^۳

پیامبر اکرم فرموده است: «الْإِيمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ وَقَوْلٌ بِاللِّسَانِ وَعَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ؛ ایمان عبارت از عرفان قلب و عقیده باطنی و نیز گفتاری به زبان و عملی است به ارکان».^۴

^۱ دهخدا، ج ۷، ص ۵۸۸.

^۲ همان.

^۳ ارفع، حدیث بندگی، ص ۱۹۲.

^۴ محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۱، ص ۳۰۱.

هدف از خلقت انسان عبادت بوده که سبب رشد انسان و کسب تقوا است. خداوند فرموده است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ؛ ای مردم، پروردگارتان را که شما، و کسانی را که پیش از شما بوده‌اند آفریده است، پرستش کنید؛ باشد که به تقوا گرایید».^۱

قرآن انسان را به توحید عبادی دعوت کرده است، عبادت خداوند را کنند، توحید عبادی را به توحید ربوبی و توحید ربوبی را به توحید خالقی مربوط دانسته است و راز این دعوت را کسب تقوا فرمودند.^۲

آدمی با عبادت خداوند ملکه نفسانی را در راه رسیدن به اعمال صالح تقویت خواهد کرد، به همین علت عبادت زمینه و پیش نیاز کسب تقوا است. عبادت باید خالصانه و مختص خداوند باشد، بدون ریا و خاشعانه باشد تا به کمال و رستگاری رسد.

^۱ بقره: ۲۱.

^۲ جوادی آملی، تفسیر تسنیم، ج ۲، ص ۳۶۰.

نتیجه گیری

آدمی تا زمانی که در دنیای حاضر زندگی خواهد کرد از عاقبت خود تا حدودی ناآگاه است. انسان‌ها با بررسی در رفتار و کردار خود، اطاعت از فرامین الهی تا حدودی از عاقبت خیر و شر خود آگاه خواهند شد. برای مومنانی که علاقمند به عاقبت بخیری هستند عواملی در آیات الهی وجود دارد تا بتوانند به این مهم دست یابند که این عوامل شامل ایمان که فرق میان مسلمان و مومن را مشخص خواهد کرد؛ نماز که راز و نیاز با معبود است و در آن خودسازی، تربیت و عاقبت بخیری وجود دارد؛ اعمال خیری که انسان در دنیا بدون فریب، ریا، تکبر و... انجام دهد بی شک پاداشی جز عاقبت بخیری ندارد؛ تزکیه که انسان را به پاک ساختن نفس و رشد دادن او به سمت معنویات است؛ جهاد که در راه خدا، با مال و جان، با پایداری در مقابل دشمنان اسلام است موجب عاقبت بخیری انسان است، خواه انسان در این راه شهید شود و یا نشود مهم نفس کار است؛ توبه که نتیجه ای جز عاقبت بخیری برای انسان توبه کننده ندارد. راه های کسب تقوا در عاقبت بخیری انسان مورد بعدی است که نگاه به آینده و دور اندیشی سبب خواهد شد انسان همواره در کسب تقوا تلاش کند تا به تکاملات معنوی و قرب الهی رسد؛ افزایش معرفت به خدا هم که تا انسان خدا را نشناسد چگونه خواهد به او نزدیک شود و برای این نزدیکی نیاز است که در ابتدای راه خدا را بشناسد سپس به خودشناسی بپردازد که باز هم انسان اگر خود را نشناسد جاهل خواهد بود. برای خودشناسی بهتر است انسان با تفکر به آفرینش و تدبیر در آیات الهی به بصیرت افزایی خود کمک کند که برای کسب تقوا لازمه ی این راه است؛ آدمی با عبادات ملکه ی نفس خود را تمرین داده تا در راه رسیدن به تقوا کوشا باشد و راحت تر بتواند به این درجه رسد. از دیگر عوامل عاقبت بخیری بخشش مال، عفو و گذشت است که انسان می تواند با انفاق، صدقه، قرض الحسنه و حتی عفو قصاص و دیه، علاوه بر دعای خیر دیگران، عاقبت به خیری را نیز نصیب خود کند.

منابع

❖ قرآن کریم

کتاب فارسی

۱. ابراهیمی فر، علی اصغر، بررسی نظام تربیتی صحیفه سجادیه، قم: دفتر عقل، ۱۳۸۵ ش.
۲. ارفع، سید کاظم، حدیث بندگی، تهران: فیض کاشانی، ۱۳۸۸ ش.
۳. امامی، محمد جعفر، لغات در تفسیر نمونه، قم: امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۸۷ ش.
۴. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، قم: اسراء، ۱۳۹۶ ش.
۵. حسینی، حسین، عاقبت به خیری، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۴ ش.
۶. دهقان فردوس، اکبر، هزار و یک نکته از قرآن کریم، تهران: درسهای از قرآن، ۱۳۷۹ ش.
۷. زنجیری، محمد حسین، سنت های الهی در پاداش و کیفر، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش.
۸. فیض الهی، روح الله، سیمای انسان در قرآن بر اساس تفسیر نور، تهران: موسسه فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۹۲ ش.
۹. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ ش.
۱۰. کاکایی، هادی، سیمای صالحان در قرآن، قم: دفتر عقل، ۱۳۸۸ ش.
۱۱. گیلانی، عبدالرزاق، مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه، تهران: پیام حق، چاپ سوم، ۱۳۹۴ ش.
۱۲. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ترجمه: حمیدرضا شیخی، قم: موسسه فرهنگی دار الحدیث، چاپ اول، ۱۳۷۸ ش.
۱۳. مطهری، مرتضی، حکمت ها و اندرزها، قم: انتشارات صدرا، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.

۱۴. مظلومی مراغه‌ای، مجتبی، عوامل انحراف خواص از منظر قرآن کریم، پایان نامه سطح ۲ تبلیغ، حوزه سفیران هدایت، ۱۳۹۴ش.
۱۵. مکارم شیرازی و همکاران، ناصر، برگزیده تفسیر نمونه، تهران: دارالمکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ش.

کتاب عربی

۱. آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، ترجمه محمد علی انصاری، تهران: امام عصر (عج)، چاپ دهم، ۱۳۹۵ ش.
۲. الیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواهظ، تحقیق: حسین حسینی بیرجندی، قم: موسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۷۷ش.
۳. بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت، ۱۴۱۵ق.
۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داودی، دمشق: دارالقلم، ۱۴۱۴ ق.
۵. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، مصحح: رسولی، هاشم، تهران: مکتبه العملیه الاسلامیه، ۱۳۸۰ش.
۶. فیض کاشانی، ملامحسن، محجه البیضاء، محمدرضا عطایی، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱ش.
۷. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.
۸. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، مصحح: غفاری، علی اکبر، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳ش.

سایت

۱. قرائتی، انفاق بخشش، عاقبت به خیری مومن را در پیش دارد، پورتال شبستان،
۱۳۹۳/۰۳/۲۲.